

CELÂL NÛRÎ VE HÂTEMÛ'L-ENBİYÂ ADLI ESERİNE GÖRE HZ.MUHAMMED TASAVVURU

Dr. Mehmet ÇOG
Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Celal Nuri and His Conceiving of the Prophet Muhammad According to His Book Titled Hatemu'l-Enbiya

II. Constitutional Period is a very important era in which new ideas effecting the social and cultural life of the Ottomans appeared. One of these is mentality change appeared in the historiography. Tarih-i Osmani Encümeni that was established in this period had an influence on the beginning of scientific historiography in our country. Celal Nuri had contributed to this area with his ideas in his siyer. In Hatemu'l-Enbiya, he mainly discusses how the Siyer books to be written and how the Prophet Muhammad to be conceived. In doing so, he evaluates the social and human aspects of the Prophet Muhammad such as his character, disposition, statesmanship, commandership and genius. In addition, he compares the Prophet Muhammad with other important figures in the world history. That's why Celal Nuri's ideas are important in enlightening the life of thoughts of recent period in a way.

GİRİŞ

Yirminci yüzyılda ortaya çıkan felsefi, ekonomik, siyasi ve benzer alanlardaki ideolojik oluşumların hemen hemen tamamı 19. yüzyılda ortaya atılan fikirlerin değişik tezahürleridir. Bu bakımdan içinde yaşadığımız yüzyılın sorunlarını daha iyi anlamak ve bir çözüme kavuşturmak için 19. yüzyılı iyi değerlendirmek zorundayız. Aynı şekilde II. Meşrutiyet dönemi de bilhassa Cumhuriyet döneminin bir altyapısı olması bakımından günümüz problemlerini anlama ve yorumlamada ihmal edilemeyecek potansiyele sahiptir. Ekonomiden felsefeye, siyasetten bilime her alanda yoğun tartışmaların yaşandığı, özel ve resmi çok sayıda teşkilat ve derneğin kurulduğu bu münbit dönem, her yönüyle araştırmaya muhtaç ve güncel konulara ışık tutacak materyalle doludur. Uzun yıllar ihmal edilen Osmanlı Devleti'nin son yirmi yıllık periyodu, içinde bulunduğumuz yıllarda gerek akademik alanda, gerekse bağımsız olarak ilmi araştırmalarla yoğun şekilde incelemeye tabi tutulmaktadır.

Batılı araştırmacılar İslam dnyasında 1924'den sonra meydana gelen dini modernleşme hareketlerinin yansımalarını ele alırken konuyu Mısır, Hindistan, Kuzey Afrika ve İran ile sınırlı tutmuşlar, son dönem Osmanlı aydınlarının bu meseleye yaklaşımını göz ardı etmişlerdir. Bu ihmal aynı zamanda Türkiye'deki çalışmalar için de geçerlidir. Burada modernleşmeyle dini bir arada kullanıyoruz çünkü adı geçen yıllarda devletin kurtarılması ile dinin kurtarılması aynı şekilde yorumlanmıştır. Bir çok yerde dinin ihya edilmesiyle devletin de düzene gireceği savunulmaktadır¹. Dinin tekrar dinamik hale getirilmesi, İslâm'ın tekrar yorumlanması, Asr-ı Saâdet olarak nitelendirilen Hz.Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminin hemen her konuda örnekliği dönemin sıkça tartışılan konularıdır. Bu bağlamda sıkça dile getirilen argümanlardan biri de Hz.Muhammed tasavvurudur. Celal Nûrî bu konuda hatırı sayılır fikirler ortaya koymasına rağmen Cumhuriyet döneminde ülkemizde ihmal edilen aydınlardan biri olduğunu düşünüyoruz. Müellifin hemen hemen her konudaki yaklaşımları farklı ortamlarda mevzubahis edilmiş ancak Hz.Muhammed tasavvuru ve Siyer yazıcılığı hakkındaki görüşleri dikkatten kaçmıştır.

Adı geçen yıllarda tartışmalara baktığımızda Batıcı olsun İslâmcı olsun İslâm Dini'nin kendisinin değil yaşanan İslâm'ın yanlış olduğu, İslâm'ın yeniden yorumlanması gerektiğini ileri sürmektedirler. Özellikle ictihad kapısının açılması, İslâm'a yeni bir dinamizm kazandırılması savunulmaktadır. Bu konuda İslâm Tarihi'nin de objektif bir biçimde yeniden yorumlanması, genel bir İslâm Tarihi yazımı ileri sürülen görüşler arasındadır².

Biz de bu çalışmamızda, tarihin ve İslâm'ın yeniden yorumlanması bağlamında Celâl Nûrî'nin Hâtemü'l-Enbiyâ adlı eserinden hareketle müellifin Siyer yazıcılığı ve Hz.Muhammed hakkındaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız. Celâl Nûrî aynı zamanda Cumhuriyetin fikri mimarları arasında olması ve yeni devlette değişik görevler alması itibariyle de önem taşımaktadır. Celâl Nûrî eserini yazdığı yıllarda bir takım tenkitler alması, dönemin tarih anlayışını ve peygamber tasavvurunu ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır³. Bununla birlikte ortaya attığı bazı görüşlerin günümüzde yeniden popüler olması ve eserinde ana hatları ile ele aldığı konuların son yıllarda gündeme gelmesi meselenin önemini ortaya koymaktadır. Sözgeleşi Hz.Muhammed'in mucizevi hayatından ziyade sosyal ve beşeri yönlerinin vurgulanması, topluma örnek bir insan modeli sunmak çabaları Celâl Nûrî'nin adı geçen eserinde varmaya çalıştığı hedeflerden biridir.

Osmanlı Devleti on altıncı yüz yıldan itibaren Avrupa'ya karşı üstünlüğünü yavaş yavaş yitirmeye başlamıştı. Devlet erkanı bu durgunluğun sebeplerini

¹ İsmail Kara, "İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi", Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi, İstanbul 2001, s. 234-236.

² Mehmed Ubeydullah, "İttihâd-ı İslâm", Sırât-ı Müstakîm, II/ 99, Recep 1328, s. 363; Ahmet Selahaddin, "Tarih Nasıl Yazılmalıdır", Mülkiye, I/ 7, Safer 1325; Şemseddin Günaltay, İslâm Tarihi, İstanbul 1340/1924, s. 2-7; T. Zafer Tunaya, İslâmcılık Cereyanı, İstanbul 1962; İsmail Kara, Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler, I-III, İstanbul 1994.

³ Dönemin İslâm Tarihi çalışmaları ve Hz.Muhammed tasavvuru hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet og, II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara 2004.

büyük ölçüde askeri alanda aramış, çözümünü yine askeri sahada yenilik yaparak bulmaya çalışmıştır. Zamanla askeri ve sivil alanda idari ıslahatlar yapılmışsa da gerileyişin asıl nedeni üzerinde durulmamıştır; Avrupa'nın ilmi ve teknolojik gelişmeleri takip edilemeyerek devlet yıkılma sürecine girmiştir. Tanzimat'ın ilanından itibaren Batı'nın her türlü üstünlüğünü kabul eden Osmanlı, artık yavaş yavaş gerek kurumsal gerek düşünce alanında Batı kültür ve medeniyetinin etkisi altına girmiştir. Bundan sonra devleti kurtarmanın yolları aranmaya başlamıştır. Modernleşme ve devleti kurtarma uğrunda yapılan her atılım sonuçsuz kaldı ve süregelen çöküntüyü engelleyemedi. Ancak yapılan ıslahat hareketleri sonradan gelecek gelişmeler için bir zemin hazırlamış olması bakımından hiçbir zaman boşa gitti denilemez. Cumhuriyet Türkiye'sinin oluşmasında şüphesiz önceki yenilik hareketlerinin etkisi olmuştur. Tanzimat'ın getirdiği ortam 1856 Islahat hareketlerine zemin hazırlamış bu gelişmeler de Meşrutiyet ve Cumhuriyet'e giden yolda birer alt yapı oluşturmuşlardır. Her ne kadar Türk modernleşmesini sadece Tanzimat'la başlatmak doğru olmayıp, bu süreci on yedinci yüz yıla kadar götürmek mümkün ise de Cumhuriyet Türkiye'sinin oluşumunda II. Meşrutiyet Döneminin tesiri daha fazladır. Zira bu devirdeki siyasi ve fikri tartışmalar aynen günümüze de yansımıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık fikirlerinin tartışıldığı ve her birinin önemli temsilci bulunduğu hareketli bir ortamdı. Bunlardan Batıcılık ve Türkçülük ideolojilerinin yeni kurulan Türk Cumhuriyeti'nin oluşumunda mühim tesirleri vardır. Burada bazı görüşlerini tartışacağımız Celâl Nûrî de yeni devletin fikri ve siyasi teşekkülünde etkili olan aydınlarımızdan biridir.

CELÂL NÛRÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1887 yılında Gelibolu'da doğan Celâl Nûrî Ayan Meclisi üyelerinden Mustafa Nûrî Efendi'nin oğludur. Ana tarafından da Abidin Paşa'nın torunu olan Celâl Nûrî, aileden gelen kültür birikiminin ve merakının da tesiriyle çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim almış, hayatı boyunca sürekli bir araştırma ve öğrenme içine girmiştir. Galatasaray Mekteb-i Sultanisi ve İstanbul Hukuk Mektebini bitirmiştir. Bir süre Hariciye'de görev yapıp bu arada Fransızca'sını ilerletmiştir. Bundan sonra kısa bir süre Avukatlık yapan Celâl Nûrî devlet memurluğunda fazla çalışmayarak uzun sürecek olan gazetecilik mesleğine başlamıştır.

Gazetecilik mesleğini yazar hayatı boyunca devam ettirmiş ve çeşitli gazete ve mecmualarda 2500'e yakın makale neşretmiştir. Çok sayıda basın organında yazı yazmakla beraber Âtî- İleri, Hürriyet-i Fikriye ve Edebiyât-ı Umûmiye müellifin kendi çıkardığı gazete ve mecmualardır. Gazetecilik hayatı oldukça hareketli geçen Celâl Nûrî çeşitli vesilelerle dünyanın bir çok ülkesini ziyaret etmiştir. Yunanistan, Belçika, Rusya, Finlandiya, İsveç, Norveç, İzlanda ve Amerika gibi ülkelere daha ziyade araştırma ve inceleme yapmak amacıyla seyahat etmiştir. Gezi izlenimlerini kitap olarak yayınlamış ve bu eserler Latin alfabesiyle sadeleştirilmiştir⁴.

— — — —

⁴ Celâl Nûrî, *Şimâl Hatıraları*, sad: İbrahim Demirci, İstanbul 1997; *Kutup Muhasebeleri*, sad: İbrahim Demirci, İstanbul 1997.

Celâl Nûrî gazetecilik hayatının yanı sıra milletvekilliği görevinde de bulunmuştur. 1919 yılında Meclis-i Mebûsân'da görev almış ve ardından TBMM'de Gelibolu'dan I. ve II. Dönem, 1935 yılında da Tekirdağ'dan III. ve IV. Dönem milletvekilliği yapmıştır. 2 Kasım 1938'de vefat eden Celâl Nûrî basın ve fikir hayatımızda önemli simalardan biri olarak yer almıştır⁵.

ESERLERİ

Son dönem Osmanlı fikir hayatını gayet iyi tanıyan aydınlardan Hilmi Ziya Ülken, Celâl Nûrî'nin eserlerinin çoğunluğunun orta seviyedeki halka hitab eden, konuları genelde yüzeysel ele alan çalışmalar olduğunu ifade etmektedir⁶. Ancak ellinin üzerinde kitap ve yüzlerce makale yazarak dönemin olaylarına ve fikir hayatına ışık tutan müellifin yaptığı çalışmaların, farklı bakış açıları ile değerlendirilmesi gerekir. Celâl Nûrî hemen hemen her konuda bir şeyler yazmış, siyasi ve toplumsal her konuya el atmıştır. Zaman zaman mevcut iktidarla ve çağdaş aydınlarla tartışmalara girmiştir. İlmî yetersizliğinden değil de, muhtemelen gazeteci olması sebebiyle ele aldığı konulara teferruatlı olarak değinmemiştir. Ama onun yüzeysel çalışmaları bile güncel sorunlara ışık tutacak niteliktedir ve en azından dönemin problemlerini anlamamızda vazgeçilmez başvuru kaynaklarımızdan sayılır. Celâl Nûrî kaleme aldığı yazılarında adı geçen yılların yaygın metoduyla müstear isimle de yazılar yazmıştır. Türkçe eserlerinde Helvacızâde, Afife Fikret, Haydar Kemal, Târik Celâl, Mehmet Cemal, Fransızca eserlerinde Djelal Noury, ve N. D Helva gibi müstear isimleri kullanmıştır⁷. Müellifin Türkçe ve yabancı dilde yazdığı eserler şunlardan oluşmaktadır:

- 1327 Senesinde Selânik'de Mün'akid İttihad ve Terakkî Kongresinde Celâl Nûrî Bey tarafından Takdîm Kılınan Muhtradır, Müşterekü'l-Menfe'a Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1327.
- Ahir Zaman, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, İstanbul 1919.
- Anarşizm Hükûmetsizlik Meslek-i Felsefesi, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi İstanbul 1908
- Coğrafya-i Târihi, Mülk-i Rum, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, Kostantiniye 1917.
- Devlet ve Meclis Hakkında Mütâlealar, TBMM Matbaası, Ankara 1932.
- Gramer, İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfları İçin, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1929.
- Harbden Sonra Türkleri Yüceltelim, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, Kostantiniye 1917.
- Hâtemü'l-Enbiyâ, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1332.
- Havâic-i Kanûniyemiz, Matbaa-i İctihâd, İstanbul 1331.
- Hiç Bilmeyenlere Türkçe Alfâbe ve Hece, Sühûlet Kütübhanesi, İstanbul 1928.
- İştirak Etmediğimiz Harekât, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, Kostantiniye 1917.
- İttihâd-ı İslâm ve Almanya, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1333.
- İttihâd-ı İslâm-İslâm'ın Mâzisi, Hâli, İstikbâli, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1331.
- Kadınlarımız, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1331.
- Kara Tehlike, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, Dersââdet 1918.
- Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-i Düvel, Müşterekü'l-Menfe'a Osmanlı Şirketi

⁵ Necmi Uyanık, "Batıcı Bir Aydın Olarak Celâl Nûrî İleri ve Yenileşme Sürecinde Fikir Hareketlerine Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, Konya 2004, s. 228-271. Celâl Nûrî'nin hayatı hakkında değişik eserlerde farklı ve çeşitli bilgiler olmakla birlikte en kapsamlı ve doğru bilgiler bu çalışmada yer almaktadır.

⁶ Hilmi Ziya Ülgen, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1998, s. 399.

⁷ Necmi Uyanık, *agm*, s. 242

- Matbaası, İstanbul 1330.
- Kutub Müsâhebeleri, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331.
 - Memâlik-i Osmâniye'de Emvâl-i Gayr-i Menkûle ve Evkâf Hakkında Celâl Nûrî Bey Tarafından Evkâf-ı Humâyûn Nâzırı Ekrem Beyefendi ile Defter-i Hakânî Nâzırı Abdurahman Beyefendi Hazerâtına Hitâben Yazılmış Açık Mektub, Tarih Yok.
 - Merhûme, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, Kostantiniye 1918.
 - Mukadderât-ı Târihiye, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330.
 - Müslümanlara Türklere Hakâret; Düşmanlara Riâyet ve Muhabbet, Kader Matbaası, İstanbul 1332.
 - Ölmeyen, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, Kostantiniye 1917.
 - Perviz O, Yine O, Hep O- Bir Şi'ri Manzum, Zerâfet Matbaası, İstanbul 1332.
 - Rum ve Bizans, Efkâr-ı Cedîde Matbaası, Kostantiniye 1917.
 - Şimâl Hatıraları, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330.
 - Tac Giyen Millet, Kütübhanesi-i Cihân, İstanbul 1923.
 - Târih-i İstikbâl I, (Mesâil-i Fikriye), Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331.
 - Târih-i İstikbâl II, (Mesâil-i Siyâsiye), Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331.
 - Târih-i İstikbâl III, (Mesâil-i İctimâiye), Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1332.
 - Târih-i İstikbâl Münasebetiyle Celâl Nûrî Bey, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331.
 - Târih-i Tedenniât-ı Osmâniye, Matbaa-i İctihad, İstanbul 1330.
 - Târih-i Tedenniât-ı Osmâniye-Mukadderât-ı Târihiye, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul 1331.
 - Türk İnkılâbı, Sühûlet Kütübhanesi, İstanbul 1926.(Türk İnkılabı, Haz: Recep Durmaz, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2000.)
 - Türkçemiz, Mesâil-i Hâzıra Hakkında Musâbahât, Efkâr-ı Cedîde Kütübhanesi, İstanbul 1917.
 - Türkçenin Sarfı Hakkında Tecrübe-i Kalem (Basılmamış), 1921.
 - Vatandaşlık, İlk Mekteplerin Beşinci Sınıfları İçin, İleri Kütübhanesi, İstanbul 1931.
 - Yeni Alfabe İmlâ Dersleri, Sühûlet Kütübhanesi, İstanbul 1928.
 - Le Diable Promu "Dieu" Essai Sur le Yezidisme İmprimerie du "Jeune Turc" Constantinople 1910.
 - Le Droit Public et l'İslâm, (İmprimerie du "Courruer d' Orient"), Constantinople 1909.
 - N De Helva, La Science İmperiate Des Songes et Distionnaire Onirique İntime et Secret Des Cesars Byzantins Des Califes Arabes et Des Sultans Ottomans, Editions Eugene Figiere, Paris 1935.
 - The Sultan a Romance of The Harem of Abdülhamid, London 1912.
 - The Sultan a Romance of The Harem of Abdülhamid, London 1912.
 - Une Anee de Liberte 1908-1909 (İmprimerie du "Courruer d' Orient"), Constantinople 1909.

Eserlerinde ve makalelerinde ülkenin hemen hemen her problemine değinen Celâl Nûrî kitaplarında daha ziyade Osmanlı'nın gerileme sebepleri, kadınların sosyal sorunları, Batılılaşmak, Milliyetçilik, İslâm Birliği, Avrupa'nın Osmanlı'ya bakışı gibi ana başlıklar altında verebileceğimiz konuları işlemiştir. Adı geçen konulara sadece kitaplarında yer vermemiş aynı zamanda yazdığı çok sayıda makalede çeşitli vesilelerle bu mevzulara değinmiştir. Kendisi meşrutiyet döneminin Batıcı aydınları arasında yer alıp her ne kadar bazı düşüncelerinden dolayı materyalizmle ve inkarcılıkla suçlanmış olsa da, Abdullah Cevdet'in İslâm'a karşı

açık düşmanlığından dolayı Abdullah Cevdet'le arası açılmış ve Batıcıların yayın organı İçtihad dergisinden ayrılmıştır⁸. Nitekim Celâl Nürî Batıya tamamen teslimiyeti değil, işimize yarayacak taraflarının, bilhassa teknik konuların alınıp diğer yönlerinden uzak durulması taraftarıdır⁹.

SİYER YAZICILIĞI VE HZ.MUHAMMED TASAVVURU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Celâl Nürî, Hz.Muhammed ile ilgili görüşlerini derli toplu olarak Hâtemü'l-Enbiyâ adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu bakımdan onun Hz.Muhammed tasavvurunu daha ziyade bu eserini göz önüne alarak ortaya koymaya çalışacağız. Her şeyden önce şunu belirtelim ki adı geçen çalışma Hz.Muhammed'in hayatını ve savaşlarını anlatan alışlagelmiş bir Siyer kitabı değildir. Celâl Nürî bu eseriyle zamanın şartlarına göre bir siyer kitabının nasıl yazılması gerektiğini, buna paralel olarak peygamberin mevcut ortamda nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde yoğunlaşmaktadır. Hz.Muhammed'in hayatının yeniden yorumlanması, aşırı mucize edebiyatından kurtarılıp beşeri ve sosyal yönlerinin öne çıkarılarak halka anlatılması müellifin en önemli hedefleri arasındadır. Bunun yanı sıra İslâm'da içtihad kapısının açılıp yeni hükümlerle dini yaşamın kolaylaştırılması zaman zaman değindiği konular arasındadır. Dinde içtihad veya yenileşme konusu o yıllarda büyük bir hararetle hemen her zeminde tartışılan meseleler arasındadır. Celâl Nürî de bu bağlamda Hz.Muhammed'in hayatını ve sahabe ile olan diyaloglarını dikkate alarak peygamberin yeni fikirlere açık olup, istişareye önem verdiğini belirtmektedir. Bundan hareketle İslâmî yenileşmede, her şeyden önce Hz.Muhammed'in hayatının yeniden anlaşılması ve yorumlanmasının gerektiğini savunmaktadır. Celâl Nürî gibi Batıcılık fikrini savunan yazarların yanı sıra, İslâmcı bir çok yazarın adı geçen yıllarda ortaya attığı bir görüş de meşveret ve demokrasinin İslâm'ın özünde olduğu demokratik hayatın İslâm Dinine ters düşmediğidir. Uzun yıllar baskılı ve monarşik düzene karşı mücadele eden aydınlar meşrutiyetle birlikte her ortamda meşruti sistemi meşrulaştırmak için bu argümanı kullanmışlardır¹⁰. Bütün bunlarla birlikte Celâl Nürî bu eseri yazmakla aynı zamanda müsteşriklerin İslâm'a ve Hz.Peygambere karşı saldırılarına da bir cevap vermek eğilimindedir. Nitekim kendisi amacını "garazkarân-ı garp ve hurâfât-ı perestân-ı şark'a karşı mevki-i târihiyye-i ahmediyye'yi muhafazan yapılmış ecrübe-i kalemiyyedir" diye ifade etmektedir".

Müellif ilk olarak klasik İslâm Tarihi kaynaklarını tenkit ederek meseleyi ele almaktadır. Müslüman Araplar binlerce ciltlik eserlerinde, beşer olarak övünen peygamberi insanüstü bir varlık gibi değerlendirerek, kendisine binlerce mucize yüklemişlerdir. Celâl Nürî'ye göre Kur'an gibi bir düstur metin bırakmış iken

⁸ Şükrü Hanioğlu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981, s. 331.

⁹ Celâl Nürî, *Müslümanlara Türklere Hakaret Düşmanlara Riâyet ve Muhabbet*, Kader Matbaası, İstanbul 1332, s. 13; Tank Zafer Tunaya, "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Tefekküründe Garpcılık Cereyanı" İ.Ü. Hukuk Fak. Mecmuası, XIV, 1948, s. 594-595.

¹⁰ Musâ Kâzım, *İslâm'da Usûl-i Meşveret ve Hürriyet*, İstanbul 1324; Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat", *Sırât-ı Müstakim*, I/15, Mart 1324; Bereketzâde İsmail Hakkı, "İslâm'da Usûl-i Meşveret", *Sırât-ı Müstakim*, I/5, Ocak 1324; Mardinizâde Ebu'l-Ala, "Sure-i Şûrâ", I/1, *Sırât-ı Müstakim*, Aralık 1324; Ali Haydar Emin, "Meşveret", *Sırât-ı Müstakim*, I/2, Aralık 1324.

bunun dışında peygamberin hayatında başka hakikat aramak pusulayı şaşırma-
tır. Müellif İbn İshak ve İbn Hişam gibi ilk siyercilerin hakikate daha yakın
olduklarını, mitolojik meraklarının olmadıklarını, sonradan gelen Siyer yazıcıları-
nın ise eserlerinde peygamberi Cebrail'in kontrolünde sanki bir sedânevîst olarak
takdim ettiklerini söylemektedir. Halbuki peygamberimizin bir insan olarak
muhakeme edilmesi halinde daha da yüceleceğini, ancak bunu şimdiki siyercile-
rin bırakın yazmayı hayal bile edemeyeceklerini ifade etmektedir¹¹. Celâl Nûrî
her ne kadar zamanının bütün müelliflerini aynı şekilde değerlendirse de bazı
yazarlar Hz.Peygamberin beşerilik vasfını ihmal etmemişlerdir¹².

Avrupalı yazarlara gelince içlerinde samimi olanlar bulunmakla birlikte ço-
ğunluğunun çalışmalarında Hz.Muhammed'i Hıristiyanlık taassubu içinde ele
aldıklarını, dünya tarihlerinde peygamberin hak ettiği yeri almadığına inanmak-
tadır. Çünkü bu genel tarihlerin bir Yunan, Roma, Bizans ya da Hıristiyanlık
tarihi olarak ele alındığını, İslâm Tarihini ve Hz.Muhammed'i yeterince içine
almayan bir tarihin hiçbir anlam ifade etmeyeceğini kabul etmektedir¹³.

Celâl Nûrî Hz.Muhammed'in beşeri özelliklerini ele alırken peygamberin,
daha ziyade karakteri, mizacı, devlet adamlığı, komutanlığı ve dehası gibi yönle-
rini izah etmektedir. Bunları yaparken bazen tarihin ünlü şahsiyetleri ile kıyasla-
ma yapmayı da ihmal etmemektedir. Peygamberin sosyal ve beşeri yönlerini ele
alırken uzun uzun örnek olaylar vermekten kaçınmakta, bir iki örnekle yetinip
daha ziyade genel tahliller yaptığını görmekteyiz. Kendisinin bir İslâm Tarihçisi
olmadığı için teferruata inmek istemediğini, bunu yeni nesillere bıraktığını, Siyer
kitaplarında kendi iddialarını destekleyen çok sayıda örnek olayın mevcut oldu-
ğunu açıklayarak sadece fikri bir açılım getirmek istediğini belirtmektedir¹⁴.

Celâl Nûrî peygamberimizi değerlendirmesinde psikolojik tahlillere de baş-
vurmuştur. Bunu yaparken bir taraftan onun insani üstünlüklerini ortaya koyma-
ya çalıştığı bir taraftan da sanki müsteşriklere cevap verme eğiliminde olduğu
gözlenmektedir. Zira bildiği üzere bir takım müsteşrikler peygamberimizin
psikolojik bozuklukları olduğunu iddia ediyorlardı¹⁵. Celâl Nûrî'ye göre alemde
Seyyidü'l-Beşer kadar büyük bir psikolog görülmemiştir. Her yerde ve her
zaman halkın onun tesirinde kalması, halkın zihninden çok kalbine tesir etmesi,
çarpıcı vaaz ve nidaları ile ruhları tesir altında bırakması bunun en büyük delille-
rindendir. Müellife göre, baba ile oğulun, kardeş ile kardeşin inançları uğruna
kanlarını akıtacak şekilde karşı saflarda mücadele etmeleri, peygamberin psikolo-
jik dehasının en güzel örneklerindendir¹⁶.

Yine müellife göre, peygamberimizin etrafındakilerin ruhlarına tesiri, onların
şahsiyetlerindeki gizli kuvveti ortaya çıkarmıştır. Örneğin Hz.Ebu Bekir,

¹¹ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1332, s. 8-21.

¹² Hz.Peygamber'in beşerilik vasfını gözardı etmeyen yazarlardan bazıları şunlardır: Şehbenderzâde
Filibeli Ahmet Hilmi, *Târih-i İslâm*, İstanbul 1329; Mahmut Esad Seydişehirî, *Târih-i Dîn-i İslâm*,
İstanbul 1331; Mehmet Esad, *Tahlili ve Tenkidi Târih-i İslâm*, İstanbul 1330.

¹³ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 70-90.

¹⁴ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 174.

¹⁵ Örneğin bunlardan biri olan Dozy'nin eseri o yıllarda Türkçe'ye çevrilmiş ve halk arasında büyük
infial uyandırmıştı. Reinhart Dozy, *Târih-i İslâm*, çev: Abdullah Cevdet, İstanbul 1324.

¹⁶ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s.150-153.

H.z.Ömer, H.z.Ali, H.z.AiŐe ve Sad b. Ebi Vakkas gibi mümtaz Őahsiyetlerin ortaya çıkmasında en önemli etken H.z.Peygamberdi. Aynı Şekilde Celal Nürî, peygamberin Őađlıđında sahabe arasında ciddi münakaŐanın ıkmayıŐı, haset ve anlayıŐsızlık gibi Şeylerin görünmemesini büyük bir mucizenin eseri olarak telakki etmektedir.

Celâl Nürî H.z.Muhammed'i bir komutan olarak değerlendirirken aliŐılagelmiŐ savaŐ taktiklerinin dıŐına çıkmasını önemli bir zeka ürünü olarak kabul etmektedir. Selmân-ı Fârisî'den hendek tekniğini almasını, mancınık kullanmasını, askeri celb ve cezb etmesini buna örnek olarak vermektedir. Buna benzer davranıŐların bazı devlet adamlarında da görüldüğünü bildiren Celâl Nürî bu konuda da Napolyon'u örnek olarak vermektedir. Bütün Fransa'nın onun arkasından gidip ordusunun Moskova'ya kadar dayanmasını, büyük fetihler yapmasını, Napolyon'un karizmatik özelliği, güçlü otoritesi ve askeri motive gücünden kaynaklandığını belirtmektedir. Ancak Napolyon'un zamanla dünya nimetlerine daldığını ve iktidarını nefsi arzularına heba ettiğini, bu nokta da peygamber ile arasında büyük farklar olduğunu ifade ederek Seyyidü'l-Beşer'in ise hiçbir zaman dünya nimetlerine özenmeyip mesaisini görevi uğrunda harcadığını vurgulamaktadır. Yine müellife göre "Cenâb-ı Seyyidü'l-Beşer telkin ettiği kuvvetli iman, tebliğ ettiği müjdelere ve Őehitlerin mazhar olacakları nimetleri mücahitlere heyecanla benimsetmesi sayesinde askerin moral kuvvetini en üst seviyeye çıkarmıştır. Celal Nuri, ikinci halife Ömer b. Hattab'ın celadet sahibi olmasının bütünüyle kendi karakterinden değil de, H.z.Muhammed'in onun iç dünyasını derinden etkilemesinden kaynaklandığı kanaatindedir"¹⁷. Ayrıca Peygamberimizin devlet başkanlarına gönderdiği elçileri ve mektupları hükümdarların kiŐiliđine göre ayarlamasını da onun diplomatik dehasının bir ürünü olarak görmektedir"¹⁸.

Celâl Nürî'nin eserinde geniş olarak yer verdiği ve eleŐtiriler aldığı noktalar-dan biri de H.z.Muhammed'i tarihteki meşhur devlet, din ve fikir adamları ile mukayese etmesidir. Örneğin H.z.İsa ile H.z.Muhammed'i karŐılaŐtırırken gerçek manada furkân-ı mübîn olan H.z.İsa'yı değil Hristiyanların tasavvurundaki H.z.İsa'yı değerlendireceğini de ayrıca belirtmektedir. Bu yüzden Allah'ın Peygamberi Mesih ile Hristiyanların anladığı Mesih'in asla bir olmayacağını beyan etmektedir. Bu konu ile ilgili olarak esas amacı olan mukayeseye geçmeden önce H.z.İsa'nın Batı aleminde nasıl anlaŐıldıđını, H.z.İsa üzerine yapılan teolojik tartıŐmaları özetlemektedir. Netice olarak da Batılıların tasavvurundaki İsos Hristos'un ne bir hükümet nizamı kurduğunu, ne bir devlet reisi, ne de bir nizam koyucu olduğunu belirtmektedir. Bu anlayıŐtaki kiŐinin olsa olsa, hayatı masallar ve hurafe ile dolu, vasıfları papazlar ve consillerce belirlenmiŐ bir derviŐ olacağını ifade etmektedir"¹⁹.

Celâl Nürî'nin karŐılaŐtırmalı olarak değerlendirme yaptığı diğer bir Peygamber de H.z.Musa'dır. Yazar her iki Peygamberin de tebliğ ettiği dinin dünya ve ahirete ait iŐlere hüküm verdiğini, her ikisinin de din vazı'ı ve devlet adamı olduklarını belirtmektedir. Ancak H.z.Muhammed'in getirdiği dinin Yahudilik gibi

¹⁷ Celâl Nürî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 141-146.

¹⁸ Celâl Nürî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 176-178.

¹⁹ Celâl Nürî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 265-266.

belli bir millete has olmayıp, bütün insanlığa hitab ettiğini beyan etmektedir²⁰.

Müellif Buda ile de bir karşılaştırma yaparak Buda'nın dünyadan uzak, insanın azim ve arzularını yok edecek kadar pasif bir felsefeye sahip olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, Hz.Muhammed'i hayat, Buda'yı ölüm dininin tebliğcisi olarak nitelermekte ve aralarındaki farkı ölüm ile hayat arasındaki fark olarak ifade etmektedir. Budizmin de psikoloji ve insanın ruh halini etkilemesi itibarıyla bir değeri olabileceğini, ancak dinî, hukukî ve siyasî olarak bir ehemmiyetinin olamayacağını iddia etmektedir²¹.

Celâl Nûrî bu fikirlerini ortaya attığı yıllarda ülkede gayet hareketli bir fikir ortamı vardı. Bilhassa Batıcılar ve İslâmcılar arasında İslâm söz konusu olduğu zaman ciddi tartışmalar meydana gelmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak aynı yıllarda Celâl Nûrî'yi olumlu ve olumsuz yönde tenkit edenler olmuştur. Müellifin bu fikirlerini daha ziyade Batıcı yazarların beğendiğini görmekteyiz. Batıcı yazarların en keskin kalemlerinden olan ve genelde softalık ve hurafelere karşı mücadelesiyle tanınan Kılıçzâde Hakkı, Celâl Nûrî'nin Hz.Muhammed tasavvurunu oldukça beğendiğini, gelecek nesiller için yeni ufuklar açacağını ifade etmekte ve Celâl Nûrî'yi cesaret göstererek bu gibi mevzuları işlediği için tebrik etmektedir. Ayrıca Renan'ın Hz.İsa'nın hayatını yazdığı dönemdeki gibi bizde de bugün okur yazar oranı çok olsaydı, aynı Renan'ın eseri gibi Celâl Nûrî'nin eserinin de meşhur olacağını söylemektedir. Kendisinin mucizeye karşı olmadığını, ancak akıl ve bilim çağında yeni nesillere peygamberin sadece mucizeyle anlatılmayacağını bu bakımdan Celâl Nûrî'yi takdir ettiğini belirtmektedir²².

Hüseyin Hayri ise daha da ilginç bir iddiada bulunarak bu tür bir çalışmanın İslâm dünyasında ilk örnek teşkil ettiğini ve yeni nesle Hz.Muhammed'i anlatmakta faydalı olacağını ifade etmektedir²³.

Celâl Nûrî'yi övenlerin yanında, onun görüşlerini benimsemeyenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri de Musa Cârullah'dır. Cârullah, Celâl Nûrî'nin Batılı araştırmacıları övüp, İslâm ulemasını küçük gördüğünü ve bu tavrıyla Batı taklitçisi olduğunu gösterdiğini iddia etmektedir. Bununla da yetinmeyerek Celâl Nûrî gibilerin İslâm toplumunda imansızlık ve güvensizlik aşlamaya çalışan eski mollalardan ve misyonerlerden daha tehlikeli olduklarını söylemektedir²⁴. Başka bir değerlendirme de, Celâl Nûrî'nin Hz.Muhammed'in insani özelliklerini aşırı bir şekilde işlediğini, vahiy alan bir peygamber vasfının neredeyse ortadan kalktığı vurgulanmaktadır²⁵.

Bu eleştirilerde Cârullah'a tümüyle katılmak mümkün görünmemektedir. Zira yukarıda ifade edildiği gibi Celâl Nûrî Batılı yazarları da tenkit edip orta bir yol takip etmektedir. Ayrıca İslâm dünyasındaki aydınların söz konusu dönemde

²⁰ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 265-270.

²¹ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 176-178.

²² Kılıçzâde Hakkı, "*Hâtemü'l-Enbiyâ ve Celâl Nûri (II)*", *Hürriyet-i Fikriyye*, no:7, 20 Mart 1331, s.4.

²³ Hüseyin Hayri, "*Ulviyet-i Ahmediyye*", *Hürriyet-i Fikriyye*, no:6, Nisan 1329. s.13-14,

²⁴ Musa Cârullah Bigiyef, *Büyük Mevzularda Ufak Fikirler*, haz: Musa Bilgin, Ank.2001, s.95-99.

²⁵ Ali Suad, "*Tenkît ve Takrîz (Celâl Nûri Efendiye)*", *XI/272*, Sebülü'r-Reşad, Rebiü'l-Evvel, 1332, s. 342-345.

Batıcı, İslâmcı ve Modernist İslâmcı olarak gruplara ayrılıp aralarında fikri bir mücadele olduğu malumdur. Bu bakımdan meseleye duygusal yaklaşıklarını göz önüne alarak görüşlerini ihtiyatla karşılayıp, zamanın şartlarına göre yorumlamak gerekir. Örneğin Celâl Nûrî Buhari'nin hadis konusunda çok ciddi çalışmaları yaptığını, ancak çok güvenilir denilen rivayetlerinin de akli ve mantıki tenkitten geçirilmesi gerektiğini söylemektedir. Nitekim bu iddiası bugün bile bir çok bilim adamının kabul ettiği bir yaklaşımdır. Diğer eleştiride yer alan vahiy unsurunun unutulması yaklaşımı üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Müellif eserini kaleme alırken peygamberin beşeri üstünlüklerini ortaya koyacağını ve kendisinin Hz.Muhammed'in peygamberliğini ve ilahi vasfını kabul ettiğini satır aralarında sık sık vurgulamaktadır. Bu konudaki bir ifadesi şöyledir:

*"Peygamber her ne söylerse onu şahsiyetine hâkim olan Zât-ı Hak'dan telakkî itmeli...Hâtemü'l-Enbiyâ nâm-ı ilâhiye mütekellim olur ve levh-i ruhuna mün'akis olan kelâmı hak lisânile ifade ederdi"*²⁶.

Ayrıca yazarın bu ifadelerini zamanın peygamber anlayışına ve mucize edebiyatı yapan siyer kitaplarına tepkiden doğan aşırı bir yaklaşım olarak da kabul edebiliriz.

Cumhuriyet Döneminde Celâl Nûrî'nin Hz.Muhammed ile alakalı görüşlerinin tarihçilik bağlamında değerlendirildiğini görmedik. Bu konuya atıfta bulunanlar da daha ziyade felsefi açıdan değerlendirme yapmaktadırlar. Bunlar Celâl Nûrî'nin materyalist olduğunu ispatlamak amacıyla konuya yaklaşmaktadırlar. Mesela bunlardan birinde Celâl Nûrî'nin Darwin teorisinin İslâm Tarihine uygulanmasında mahzur görmediği ifade edilmektedir. Darwin teorisine göre canlılar ve insan basitten zora doğru bir gelişim içinde olup insan ruhu da vicdan, iman ve şahsiyet itibariyle zamanla mükemmelleşmiş ve İslâmiyet'le son halini almıştır. Bu yenileşme gereği o gün içinde İslâmiyet'te içtihat kapısı açılmalı öze zarar vermeden yenilenmelidir²⁷.

Başka bir çalışmada ise daha iddialı bir fikir öne sürülerek Celâl Nûrî'nin adı geçen eserini sırf dini inkar maksadı ve aynı zamanda Hz.Muhammed'in Kur'an'ı kendisinin yazdığını ispatlamak amacı ile yazdığı ifade edilmektedir²⁸. Söz konusu çalışmanın yazarı Celal Nûrî'nin eserinde yer alan "İslâm'ın banisi olan Muhammed" , "İslâm'ı tedvin eden Muhammed" , "İslâmiyet devlet ve şeriat esaslarını ihtiva üzere bir adamın eseridir, o adam da Hz.Muhammed'dir" , "İslâmiyet bervech-i âfî inhisar Muhammed b. Abdullah'ın sanatıdır" gibi ifadelerle dikkat çekmekte ve bu ifadelerin Celâl Nûrî'nin İslâm'ı ve Kur'an-ı inkar ettiği anlamına geleceğini belirtmektedir. Bu ifadeleri tek başına aldığımızda ve anlamak istediğimiz gibi okursak şüphesiz vahiy unsuru ortadan kalkar. Ancak eseri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde Celâl Nûrî'nin böyle bir niyeti olmadığını görmek mümkündür. Ayrıca şunu da belirtelim ki Celâl Nûrî her ne kadar bir süre materyalizmin tesirinde kalsa da sonradan bundan vazgeçtiği İslâm'ı savunmaya yöneldiği bilinmektedir²⁹. Çok yönlü bir yazar olan Celâl Nûrî'nin belli

²⁶ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiya*, s. 32.

²⁷ Mehmet Akgün, *Materyalizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 1988, s.354-355.

²⁸ Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı*, İst.2004, s.112-114.

²⁹ S. Hayri Bolay, *Türkiye'de Maddecî ve Ruhçu Görüşün Mücadelesi*, Ankara 1995, s. 183.

ifadelerini paranteze alıp hakkında kesin hükümlerde bulunmanın bizi doğruya götürmeyeceği aşikardır. Bu konuda felsefi tartışmalara girmeyi ve Celâl Nûrî'yi fazla savunmayı gerekli görmüyoruz. Zira kendisi benzer tenkitleri beklemiş ve bu konuda muarızlarına şöyle cevap vermiştir:

“Kitabımız daha yayınlanmadan Hz.Peygamber bu insanlarla kıyaslanırmı diye eleştiri aldık. Eğer Resûl-i Kirâm'ın Siyerini eski zamanlarda yazsa idik buna ihtiyaç yoktu. Fakat onun mevkiisini tarih huzurunda düşmana karşı müdâfaya mecbur değil miyiz? Bu mukayese çoktan yapılmalıydı. Teessüf ederim ki, bu vazife bizim gibi bir âcize nasip oldu. Aynı şekilde Hz.Peygambere isnâd edilen hastalıklardan bahsetmek câiz değilmiş. Bütün alem bu meseleyle uğraşırken ve hatta Dozzy'nin eseri lisanımıza çevrilmişken, bu fikirler Avrupa'da yayılırken, bütün bunlar İslâm aleminde nasıl red edilmez. Öyle bir devirdeyiz ki, rehberlik eşkiyalık sayılıyor. İslâmiyet yozlaşmaya ve gerilemeye karşı bir sigortadır. Eğer müslümanlar asırlardır İslâm'ı ihtiyaçlarına göre anlasalardı, bugün biz bu sessizliğin şahidi olmazdık³⁰”.

“Biz dinsiz değiliz. Az çok tarih karıştıran, beşerin mîzâcını, dinlerin ruhiyatını araştıran dinsiz olamaz. Dinsiz olsak bunu söyledik. Tam aksine bizim amacımız, taassup denen dinsizliğe karşı cihad etmektir. Biz Müslümanların manen, maddeten, iktisâden yükselmesi için vicdanlarındaki îmân kuvvetinden istifâde etmek istiyoruz. Biz İslâmiyet'te teceddüdün olması gerektiğine inanıyoruz. Teceddüd ise Sîret-i Resûl'e dönmekten başka bir şey değildir³¹”.

SONUÇ

Celâl Nûrî'nin Siyer yazıcılığı ve peygamber tasavvuru hakkındaki görüşleri II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında önemli tartışmalara yol açmış ve yeni açılımlar getirmiştir. Ancak zamanla siyasi şartlar gereği bu tartışmalar terkedilmiştir. Bunun yanı sıra Celâl Nûrî'nin Cumhuriyet Dönemi tarihçilik çalışmalarında ihmal edildiği görülmektedir. Onun bu konudaki yaklaşımları uzun yıllar dikkatten kaçsa da yazarın gerçekleştirmek istediği şeylerin yavaş yavaş uygulandığını görmekteyiz. Son yirmi yılda Hz.Muhammed'in beşeri ve sosyal hayatını değerlendiren çalışmalar³² ve Kutlu Doğum haftası münasebetiyle yapılan etkinlikler hep aynı amaca yöneliktir.

Celâl Nûrî'nin fikirlerini adı geçen yılların eğitim seviyesi ve halkın din anlayışını göz önüne alarak değerlendirdiğimizde, bir nebze de aşım olarak algılamak

³⁰ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiya*, s. 309-310.

³¹ Celâl Nûrî, *Hâtemü'l-Enbiya*, s. 321.

³² Mahmud Akkad, *Hız.Muhammed'in Eşsiz Deha ve Şahsiyeti*, çev: M. Said Şimşek, Konya 1979; İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hız.Muhammed'in Hayatı*, çev: Mehmet Yolcu, İstanbul 1989; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 1980; Abdurrahman Sarhâvi, *Özgürlük Peygamberi Hız.Muhammed*, çev: Muhammed Tan, İstanbul 1993; Muhammed Hüseyin Heykel, *Hız.Muhammed'in Hayatı*, çev: Vahdettin İnce, Konya 1995; İbrahim Sarıçam, *Hız.Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2001; Bünyamin Erul, *Örnek Bir Lider Hız.Peygamber*, Ankara 2002. İbrahim Canan, *Hız.Muhammed'in Sünetinde Terbiye*, Ankara 1980; Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hız.Muhammed*, İstanbul 1995; Recep Kılıç, *Hız.Peygamber'in Hayatından Davranış Modelleri*, Ankara 1998.

mümkündür. Çünkü mitolojiye oldukça aşına ve sevdiği büyük insanları kutsallaştıran bir topluma böyle bir yaklaşım ilk anda zor gelebilir. Bu bakımdan hedef kitle halk tabakası olunca en azından, aşırıya kaçmadan genel kabul gören mucizelerin vurgulanmasında sakınca yoktur. Nitekim adı geçen yıllarda mucizeye karşı olan müellifler bu çizgide olmuşlar, eserlerinde bir takım mucizelere yer vermişler ama bu konuda fazla detaya girmemişlerdir. Zaten Celâl Nûrî de mucizeleri tamamen inkar etmemektedir. O daha ziyade peygamberin kutsal bir varlık gibi telakki edilmesine tepki göstermekte, peygamberin getirdiği değerlerin kutsallığını önemsemektedir.

Değişim sürecinde olan ülkemizde peygamberimizi daha farklı yönleri ile tanıtmak, O'nun yüksek ahlak ve karakterini halka benimsetmeye yönelik çalışmalar önemlidir. Ne yazık ki bundan doksan yıl önce yapılan tartışma ve çalışmaları günümüzde ancak tekrar etmekteyiz. Osmanlı'nın son dönemindeki bu ilmi hareketlilik devam etseydi ya da dönemin ciddi çalışmaları Cumhuriyet dönemine sağlıklı bir şekilde aktarılsaydı bugün aynı problemleri tekrar etmeyip bir adım daha ileride yeni tartışmalarla meşgul olabilirdik.